

МОН УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
(УНУС)

Факультет плодощовочівництва, екології та захисту рослин
Кафедра екології та безпеки життєдіяльності

Допущено до захисту

«___» _____ 2023 року

Зав. кафедри, к. с.-г. н., доцент

_____ Ольга ВАСИЛЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ступеня вищої освіти магістр

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Виконав: студент 2 курсу, групи 21м-ек

спеціальності 101 Екологія

КІПОРЕНКО Віталій Іванович

Керівник: ШЕВЧЕНКО Наталія, к. екон. н.,

доцент

Умань – 2023

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет – плодощовівництва, екології та захисту рослин

Кафедра – екології та безпеки життєдіяльності

Освітній рівень – магістр

Спеціальність – 101 «Екологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Василенко О.В.

« ____ » _____ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

КІПОРЕНКО ВІТАЛІЮ ІВАНОВИЧУ

1. Тема роботи:

керівник роботи – _____

затверджені наказом вищого навчального закладу від “ ____ ” _____ 20 ____ року №

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи:

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібнорозробити):

1. _____;

2. _____;

3. _____;

4. _____.

5. Консультанти розділів роботи (за потреби)

Розділ	Ім'я, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Економіка			

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

Студент _____ Кіпоренко В.І.
Керівник роботи _____ Шевченко Н.О.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	___
ВСТУП.....	___
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕКОТУРИЗМУ	___
1.1. Сутність, значення та фактори формування екотуризму	___
1.2. Базові принципи та функції екологічного туризму	___
1.3. Види екотуризму, їх відмінність	___
РОЗДІЛ 2. УМОВИ, ОБ'ЄКТ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ	___
2.1. Світові тенденції розвитку екотуризму	___
2.2. Механізми регулювання екотуристичної діяльності в світі	___
2.3. Охорона праці	___
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ	___
3.1. Туристично-рекреаційний потенціал України	___
3.2. Проблеми екотуристичної діяльності України	___
3.3. Визначення перспектив розвитку екотуризму в Україні	___
3.4. Рекомендації щодо розвитку основних екотуристичних напрямів	___
3.5. Висновки до розділу	___
РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА	___
ВИСНОВКИ	___
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ПС – природне середовище;
НС - навколишнє середовище;
РМ - Республіка Молдова;
ПАР - Південно-Африканська Республіка;
ВТО - Всесвітня Туристична Організація;
ООН - Організація Об'єднаних Націй;
ЮНЕСКО - Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури;
ВВП - валовий внутрішній продукт;
НТА - Національна туристична організація;
КМ - Кабінет Міністрів;
ВР- Верховна Рада;
ПЗФ - природно-заповідний фонд;
РТК - рекреаційно-туристичний комплекс;
ДПП - державно-приватне партнерство;
ЗР - забруднюючі речовини;
РРП - рекреаційно-ресурсний потенціал;
МВТ - модель впливу на туризм.

ВСТУП

Актуальність теми. Туризм - одна із рушійних та найбільших галузей економіки світу, що щорічно поповнює скарбничку багатьох країн немалими дивідендами [1]. Він становить від 40 до 70% ВВП у країнах, що розвиваються, та має міцні зв'язки з іншими галузями, які сприяють економічному зростанню регіону. У 2019 році туризм становив 7% світової торгівлі і був третьою за величиною експортною категорією.

Туристична індустрія стала найбільшою у світі індустрією, що найбільш динамічно розвивається. На сучасному етапі розвитку туризму в світі, одним із пріоритетних напрямків став екологічний туризм.

Розвиток екотуризму в Україні наразі на початковому етапі, але завдяки існуючому рекреаційно-туристичному потенціалу ми маємо значні потенційні можливості для його розвитку.

Мета та завдання виконання дипломної роботи.

Мета роботи – дослідження особливостей та екологічного потенціалу територій для розвитку екологічного туризму в Україні.

Завдання роботи:

1. Визначити основні відмінності та цілі екологічного туризму.
2. Визначити стан розвитку екологічного туризму в Україні та світі.
3. Дослідити екологічний потенціал територій для розвитку екологічного туризму в Україні на прикладі Чернігівської області.
4. Проаналізувати головні проблеми розвитку основних напрямків екологічного туризму в Україні.
5. Надати рекомендації щодо розвитку основних напрямків екологічного туризму в Україні.

Об'єкт дослідження – проблеми та перспективи розвитку екологічного потенціалу територій в Україні на прикладі Чернігівської області.

Предмет дослідження – об'єкти природно-заповідного фонду, культурні визначні пам'ятки, природні й природно-антропогенні ландшафти.

Добавлено примечание ([Y1]):

Добавлено примечание ([Y2R1]):

Наукова новизна отриманих результатів. У роботі був проведений аналіз сучасного стану, проблем та перспектив розвитку екотуризму в Україні, на основі цього було розраховано рекреаційну ємність основних рекреаційних об'єктів Чернігівської області та визначено потенційно привабливі райони для розвитку екологічного туризму, надано рекомендації.

Практичне значення отриманих результатів.

Результати досліджень можуть бути застосовані у вищих навчальних закладах, туристичних підприємствах, центрах розвитку туризму, курсах з підготовки майбутніх фахівців, краєзнавчих музеях.

Теоретичні положення роботи можуть бути використані при розробці курсів «Туристичне краєзнавство», «Рекреаційна географія», «Рекреалогія», «Екологічний туризм», «Спортивний туризм», «Географія України», «Екогеографія», «Туризм та рекреація», «Екологія», «Географія туризму» та т.п.

Апробація отриманих результатів.

Публікації: подано до публікації

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕКОТУРИЗМУ

1.1. Сутність, значення та фактори формування екотуризму

Вперше поняття «екотуризм» було озвучено на міжнародній конференції мексиканським вченим Ектором Себалосом-Ласкурайном на початку 80-х рр. минулого століття.

На сьогодні існує безліч визначень поняття “екологічний туризм” і це питання досі є дискусійним, оскільки цей напрямок туристичної діяльності є достатньо новим.

Необхідно зазначити, що саме через неоднорідність визначень цього поняття та його суті, як окремого виду туризму, ускладнюється збір статичних даних щодо його діяльності в даний момент та розвитку в майбутньому.

Ось наприклад, Закон України «Про туризм» не розрізняє екологічний та зелений туризм, адже в класифікації видів туризму зазначено: екологічний (зелений) туризм [2].

У висновку до проекту Закону України від 26.05.2011 № 8360 визначено роз’яснення до терміну «екологічний туризм», як один із видів туризму, який здійснюється в екологічно збереженому людиною природному середовищі з метою його пізнання та відпочинку. Цей вид туризму передбачає гармонійне єднання людини з природою та сприяє підвищенню рівня екологічної культури [3].

У Законі України “Про сільський та сільський зелений туризм” вищезазначений термін означає вид сільського туризму, що передбачає відвідування туристами територій, що мають природничу, культурологічну та етнографічну цінність [4].

Підсумовуючи всі визначення, можна сказати, що термін “екотуризм” передбачає під собою вид туризму до місць з незайманою природою та природоохоронних територій з освітньою, рекреаційною та духовною метою [13]. Він містить в собі елементи усвідомленого позитивного ставлення до навколишнього середовища, а не тільки його використання. Екотуризм покликаний створити суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних ресурсів, важливість питання захисту довкілля.

У найбільш загальному розумінні екологічний туризм є формою активного

відпочинку з екологічно значущим наповненням, мета якого - зняти нервові напруження та поліпшити свій емоційний стан.

Він сприяє освіті подорожуючих і приносить дохід, який спрямовується на заходи зі збереження довкілля, допомагає розвиватись ізольованим поселенням. Рівень розвитку екотуризму часто прямопропорційний рівню збереження НС для нащадків.

Розвиток екотуризму почав свій старт разом із розвитком екології, але особливого розвитку він досяг з другої половини XX ст. після зростання суспільної уваги до помітних негативних змін у довкіллі.

Як зазначається в різних джерелах, термін «екотуризм» був введений в обіг маркетингологами, оскільки серед турфірм виник попит на тури до місць з незайманою природою. Саме наявність туристичного попиту на такий туристичний продукт і стала рушійною силою для його розвитку.

Важливими причинами виникнення та розвитку екотуризму також можна вважати нераціональне використання туристських ресурсів, перенаселення міст, зменшення фізичної активності та фінансову можливість відвідати віддалені райони Землі [5].

Велике антропогенне навантаження призвело до таких негативних наслідків, як кліматичне потепління, деградація ґрунтів, зменшення кількості екосистем та рослинного і тваринного біорізноманіття, забруднення атмосфери та водного простору, загазованість повітря, неконтрольований приріст населення, наслідком якого є нестача прісної води та достатньої кількості їжі, збільшення соціальної прірви між бідними та багатими, природні лиха та катастрофи, що спровоковані людською діяльністю.

Саме довготривалі безкарні техногенні забруднення стали поштовхом до спілкування з недоторканим ПС, вивчення та охорони природи, культурної спадщини та традицій народів тощо.

В результаті неконтрольованого туризму було знищено масу рідких рослин і дерев, забруднено водойми та повітря. Пізніше люди стали усвідомлювати наслідки своїх дій та привлекли увагу громадськості до проблем природи.

Починаючи з 1980-х років орієнтація на екологічну складову є пріоритетом багатьох країн та одним із основних питань сучасності. Тема екологічності віднайшла свою роль практично в усіх сферах життя, одним із яких є і туризм. Екологічний туризм має виразні

особливості свого існування, такі як [14]:

- усвідомлене природноорієнтоване ставлення;
- збереження та охорона екосистем і біорізноманіття;
- екологічне виховання та освіта;
- мінімізація негативного впливу на довкілля;
 - отримання доходу з туристичних відвідувань без шкоди місцевості та територіальній громаді, їх віруванням і традиціям;
- раціональне використання природних ресурсів;
- активний відпочинок із екологічним змістом;
- участь місцевих громад у наданні екотуристичних послуг;
- формування екологічної свідомості.

Отже, можна виділити три основних складових екотуризму - екоосвітню (отримання нових знань про природу, розгляд правил поведінки з НС), природоохоронну (участь туристів у збереженні НС, мінімізація шкідливого впливу на довкілля) та етнотолерантну (повага до культури та способу життя місцевого населення, дотримання місцевих законів).

1.2. Базові принципи та функції екологічного туризму

Міжнародне товариство екотуризму визначає екотуризм як «відповідальні подорожі до природних територій, які зберігають навколишнє середовище та покращують добробут місцевого населення».

Це означає, що основні принципи екотуризму полягають у покращенні добробуту населення та зменшенні негативного впливу на природу від масових туристичних потоків. Наразі у світі існують такі принципи екотуризму:

- Розвиток екологічної та культурної обізнаності. Екотуризм має на меті не тільки навчати, а й розважати та розслабляти, знайомлячи туристів з культурою місцевих жителів. Більшість зусиль звичайно ж зосереджена на підвищенні обізнаності та інформованості суспільства про екологічні проблеми та усвідомленні свого техногенного впливу на відвідувані місця.
- Проектування та впровадження еко-турів низького впливу. Основна увага

приділяється екологічності та мінімізації негативного вуглецевого сліду від подорожей, використанню альтернативних джерел енергії, утилізації відходів, обмеженню розмірів туристських груп за кількістю чоловік та контроль за прийнятною поведінкою туристів.

- Фінансова підтримка охорони природи та місцевих громад. При належному управлінні екотуризм може забезпечити постійний прибуток для збереження та охорони природи, місцевої культури та місцевих громад.

- Забезпечення фінансової вигоди для місцевих громад. Екотуризм надає фінансові вигоди місцевим жителям, як прямими (тури, вхідні збори, пожертвування), так і непрямыми (наприклад, податки на проїзд чи проживання) шляхами.

- Підтримка прав людини. Екотуристичні ініціативи повинні підтримувати права людини, розширення економічних можливостей, існування та розвиток демократичних рухів, підтримувати місцевий бізнес і права корінного населення на свою землю та майно.

Застосування основних принципів екотуризму може стимулювати фінансове зростання в країнах, що розвиваються, зміцнюючи світову економіку в цілому.

Масове дотримання екологічних заходів може призвести до більшого позитивного впливу на НС, ніж дії однієї людини. Саме тому були сформовані такі заповіді свідомого екотуриста:

- Упаковка речей. Беріть з собою такі речі, які можна прати в раковині та які швидко сохнуть, аби їх можна було надягати не один раз. Окрім того, полегшення вантажу дозволяє заощадити гроші на оплату багажу та підвищити паливну ефективність літака.

- Збереження води. Приймайте нетривалий душ, закривайте кран під час гоління або чищення зубів і повторно використовуйте рушники протягом декількох днів. Ніколи не користуйтеся пральною готелю, оскільки вони зазвичай перуть одяг кожного гостя окремо, навіть якщо там кілька речей.

- Економія енергії. Вимикайте світло, кондиціонер/опалення та телевізор, коли виходите з номеру готелю та залишайте табличку «Не турбувати» на дверях, аби прибиральники не прибирали вашу кімнату без нагальної потреби.

- Повторне використання речей. Використовуйте одну пляшку води, яку можна постійно поповнювати та лише один шматок мила. Повертайте брошури та карти, як тільки

ви закінчите їх використовувати та тримайте сміття, доки не знайдете місця для його переробки.

- Купівля місцевих продуктів та виробів. Окрім отримання нових знань про культуру місцевих жителів і їх традицій, екотурист має можливість фінансово долучитись до вкладу у місцеву економіку та підтримку місцевої справи.

- Залишати тільки сліди. Дотримуйтеся позначених стежок, щоб не завдати шкоди місцевій флорі та фауні, візьміть сумку, щоб прибрати за собою сміття під час подорожі. Це не тільки чудовий спосіб зберегти природу, а й захист дикої природи, яка може заплутатися в смітті або з'їсти його.

- Бути дослідником. Знайдіть час, щоб поринути в місцеву музику, мистецтво та кухню. Pozнайомтеся з місцевими жителями та їх поглядом на життя.

- Повага до місцевих традицій. Народи Землі відрізняються один від одного, зрозумійте та поважайте їх традиції, культуру та вірування.

- Дарування речей. Країни, що розвиваються, дуже потребують предметів першої необхідності, які більшість людей сприймає як належне. Натомість подумайте про те, щоб подарувати місцевим жителям щось, необхідне для їх життя.

- Купуйте розумно. Люди з усієї планети продають предмети, виготовлені з твердих порід деревини, що знаходяться під загрозою зникнення. Ми можемо зменшити виробництво таких речей, відмовляючись їх купувати.

Свідомість еко-мандрівника відрізняється від свідомості традиційних туристів. Ці люди прагнуть пізнати незвідане, цінують набуття нового досвіду та знань, самовдосконалюються, небайдужі до навколишньої природи та поважають інтереси місцевих жителів.

1.3. Види екотуризму, їх відмінність

Виділення типів екотуризму за певними критеріями є досить умовним. Більшість турів поєднують пізнавальний та рекреаційний відпочинок.

Маршрути можуть проходити закритими природоохоронними (заказники, національні заповідники) чи культурними територіями (парками, сільськими районами).

В англomовних країнах за весь час термін “екотуризм” набув більш ширшого поняття,

тому за родом занять там умовно виділяють три види екотуризму:

- науковий екологічний туризм;
- пізнавальний екотуризм;
- рекреаційний туризм.

До наукового екотуризму іноді відносять експедиції вчених, літні польові практики студентів та інші подорожі, що включають збір наукової інформації про регіон. Отримані дані можуть бути корисними не тільки для розвитку науки, але й для подальшого розвитку регіонального екотуризму. Цей вид екотуризму сприяє розширенню наукових та освітніх зв'язків між різними країнами та започаткуванню міжнародних екопроектів.

Різновидами пізнавального екотуризму є тури зі спостереження птахів (б'ордвотчінг - від англійського birdwatching), китів або екзотичних метеликів, ботанічні екскурсії, археологічні, етнографічні та палеонтологічні подорожі, екосафарі, тури шанувальників відео- та фотозйомки.

Саме пізнавальний екотуризм сприяє інтелектуальному та культурному розвитку суспільства, формує гуманне ставлення до природи та культури місцевості.

Основними цілями рекреаційного екотуризму є оздоровлення, відновлення фізичних і духовних сил людини та відпочинок, що досягається тривалим перебуванням на природі. Найчастіше це подорожі в природоохоронні території та національні парки.

До видів екотуризму відносяться як тривалі науково-пізнавальні екотури, так і маршрути вихідного дня. Таким чином, усі види та форми екологічного туризму можна розділити на два основних класи:

- у межах заповідних територій серед малозміненої природи (австралійська модель екотуризму);
- за межами заповідних територій, на культурній місцевості (західноєвропейська модель екотуризму) [15].

Такий поділ зазвичай підходить для обліку екотуристичних потоків, менеджменту та туроперейтингу, та наукових досліджень із проблематики екологічного туризму.

РОЗДІЛ 2

УМОВИ, ОБ'ЄКТ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Світові тенденції розвитку екотуризму

Глобальні екологічні та економічні проблеми, наведені раніше, самотужки вирішити неможливо, тому 1992 року на Міжнародній конференції з довкілля і розвитку ООН (Саміт Землі) в м. Ріо-де-Жанейро

182 країни ухвалили програму дій зі сталого розвитку людства, що має назву "Порядок денний на 21 сторіччя".

“Порядок денний 21” або англ. “Agenda 21” — це всеохоплюючий план дій, який має здійснюватися на глобальному, національному та локальному рівнях організаціями ООН, урядами країн і громадськими інститутами всіх сфер, які мають вплив на природне середовище [6].

Головні завдання програми:

- екологічна стійкість;
- соціальна справедливість;
- економічна рівновага.

Документ “Порядок денний 21” висвітлює такі основні особливості:

- Політичний компроміс. Усі зареєстровані документи мають містити політичне зобов'язання, в якому повинно бути заявлено про державну підтримку;
- Участь громадян. Громадяни повинні мати змогу втілювати всі задачі програми та брати участь у підготовці та укладанні офіційних паперів. Для цього у країнах повинні діяти різноманітні громадські інструменти;
- Діагноз. Має бути проведений аналіз усіх тотожних до програми дій проблем;
- Підготовка дій. Повинен бути заздалегідь підготовлений план із усіма задачами та ходом роботи;
- Виконання дій, що записані у плані;
- Оцінка виконання цілей плану.

У 1996 р. під егідою ВТО була розроблена концепція сталого розвитку туризму на ХХІ ст., яка має наступні принципи:

- у подорожах туристи мають досягати гармонії з природою;
- туризм повинен вносити свій вклад у збереження, охорону та відновлення ПС;
- індустрія туризму має базуватися на життєздатних моделях попиту та пропозицій;
- туризм, як і захист довкілля повинні розвиватись у ногу з часом та пліч-о-пліч;
- туристські проблеми мають вирішуватися за допомогою місцевих органів та ініціативних громадян;
- туристична індустрія має ґрунтуватися на дотриманні міжнародного права у сфері захисту та збереження довкілля.

У підсумку, сталий розвиток означає безперервний розвиток людства, який задовольняє потреби сьогодення, без шкоди для майбутніх поколінь та не перевищуючи критичні значення користування ресурсами довкілля. Загалом, станом на 2019 р. таких країн було 28 (таблиця 2.1), серед яких шість (Венесуела, Франція, Китай, Індія, Бразилія та Мексика) займають лідерські позиції відразу за двома показниками, що дає їм можливість зосередитися на отриманні додаткового прибутку від розвитку екотуризму [34].

Таблиця 2.1 Перелік

країн-лідерів за показниками наявності та різноманітності природних ресурсів

Країна	Кількість природних об'єктів всесвітньої спадщини	Загальна кількість відомих видів	Відношення природоохоронних територій до всієї сухопутної площі
1	2	3	4
Австралія	+		
Аргентина	+		
Болівія		+	
Бразилія	+	+	
Венесуела		+	+

Великобританія	+		
Демократична Республіка Конго	+		
Еквадор		+	
Індія	+	+	
Індонезія		+	
Іспанія	+		
Італія	+		
Замбія			+
Канада	+		
Колумбія		+	
Китай	+	+	+
Люксембург			+
Німеччина			+
Південна Африка	+		
Перу		+	
Польща			+
РФ	+		
Словацька Республіка			+
Словенія			+
США	+		
Танзанія			+
Франція	+		+

Національна політика у сфері екотуризму різних країн істотно відрізняється. Наприклад в Канаді існують окремі державні органи, що займаються розвитком екологічного туризму, оскільки понад 25% усього туристичного потоку країни займають саме подорожі до незайманої природи. Такий великий процент не повинен дивувати, адже держава має низьку щільність населення та практично повністю вкрита незаселеними

територіями. Країна почала працювати з Фінляндією та Швецією над трирічним проектом, який називається «Стійка модель арктичного регіонального туризму» (SMART) для надання допомоги компаніям, які займаються арктичним туризмом. Також задіяно арктичну програму WWF (відомий як “Всесвітній фонд дикої природи”).

Починаючи з 1960-70-хх рр. екологічна свідомість населення зросла та продовжує свій ріст, що дає підстави говорити про подальше зміцнення екологічної складової при проектуванні та реалізації туристичного продукту.

2.2. Механізми регулювання екотуристичної діяльності в світі

Туристична сфера є пріоритетним напрямом для розвитку національної економіки та культури багатьох держав світу. Галузь туризму є специфічною та доволі складною, адже оточена великою кількістю зв'язків із іншими суміжними галузями господарства (транспорт, зв'язок, проживання, харчування тощо), які опосередковано впливають на неї.

Національна політика у сфері туризму зазвичай впроваджується через державні виконавчі органи та за допомогою правових важелів, протекції туристичної інфраструктури на національному та міжнародному рівні. Водночас на формування національної туристичної політики впливають і інші своєрідні фактори, такі як: географічне положення країни, наявність туристично-рекреаційних ресурсів, розвиненість транспортної інфраструктури, рівень життя населення, економічна стабільність країни, її зовнішньоекономічні відносини, достатня прозорість законодавчої та правової систем.

Механізм реалізації державної туристичної політики включає:

- створення цільових програм розвитку туризму на державному та регіональному рівнях;
- розробка чітких заходів для досягнення поставлених задач;
- захист інтересів споживачів;
- державний контроль усіх складових туристичної сфери;
- захист довкілля;
- визначення порядку перетину державного кордону;
- міжнародне співробітництво у сфері туризму;
- маркетингова діяльність.

При розробці та реалізації екотуристської політики всі країни спираються на

міжнародні принципи розвитку екологічного туризму та враховують його стратегічні задачі, рекомендовані ООН і ВТО. Узгодженість екотуристської політики досягається через діяльність регіональних туристичних організацій та спеціалізованих органів міжнародних об'єднань. В глобальному масштабі координація та сприяння розвитку екотуризму здійснюється за допомогою міжнародних організацій та фондів.

Основою ефективного регулювання туристичної діяльності будь-якої держави є узгодженість та досконалість її нормативно-правової системи.

У більшості країн, на жаль, відсутнє спеціальне законодавство, яке могло б регулювати та підтримувати екотуристську діяльність. В деяких країнах дійсна законодавча та нормативно-правова база в сфері регулювання туризму підкріплена рядом законів, що направлені на захист природних та туристично-рекреаційних ресурсів в інтересах розвитку екотуризму.

2.3. Охорона праці

Екологізація готелів є результативним заходом, що прямопропорційно впливає на розвиток екологічного туризму на теренах України. Екологічні готелі повинні дотримуватись певних стандартів сталого користування, однак, головною умовою діяльності екоготелів є дотримання техніки безпеки та охорона праці.

Кожний день готелі приймають сотні осіб, сам штат готелю може налічувати до 50 чоловік, тобто у небезпеці при несприятливих обставинах може опинитись багато людей. Аби не допустити такого повороту подій, охороні праці та техніці безпеки в готельних установах повинна приділятися велика увага [67].

Було проведено розрахунок ефективності евакуації людей у випадку можливих пожеж, який показав фактичний час евакуації людей в 2 рази менше від встановленої норми необхідного часу евакуації у 1,25 хв., що є задовільним і прийнятним.

Під час роботи робітники готелю можуть піддаватися різним загрозливим чинникам, але вчасна ліквідація або зменшення негативного впливу вищенаведених факторів дозволяє забезпечити безпеку праці працівникам готелю.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1 Туристично-рекреаційний потенціал України

Україна — держава, розташована на сході Європи, у пд-зх частині Східноєвропейської рівнини [21].

Площа країни становить 603 548 км². За оцінкою держслужби статистики на 1 січня 2021 року, населення України складає 41 588 354 особи [22]. Країна межує з Республікою Білорусь на пн, Польщею, Словаччиною та Угорщиною — на зх, Румунією і Республікою Молдова — на південному зх, Російською Федерацією на сх й північному сх. На пд й південному сх територія країни омивається Чорним та Азовським морями.

Передумовою туристичного розвитку в країні слугує сприятливий помірно-континентальний клімат. Майже вся територія країни має комфортні умови для туристичної рекреації протягом усього року. Завдяки своєму вигідному географічному положенню, держава має багато різноманітних природно-рекреаційних ресурсів, які можуть слугувати основою для розвитку екотуризму, який сьогодні знаходиться на початковому етапі свого розвитку.

Територія країни поділена на 4 природні зони (мішані та широколисті ліси, лісостеп та степ) та 2 гірські країни (Карпати та Кримські гори), що представляють інтерес для екотуристів. Особливими окремими рекреаційними природними зонами також вважається Чорне та Азовське моря. Держава має унікальне різноманіття видів флори та фауни - більше ніж 70 тис. видів. Загальна площа лісового фонду України становить понад 10 млн га, що складає 15,9 % території країни. Найбільша частка лісів знаходиться в Карпатах (42 %) (рис. 3.1).

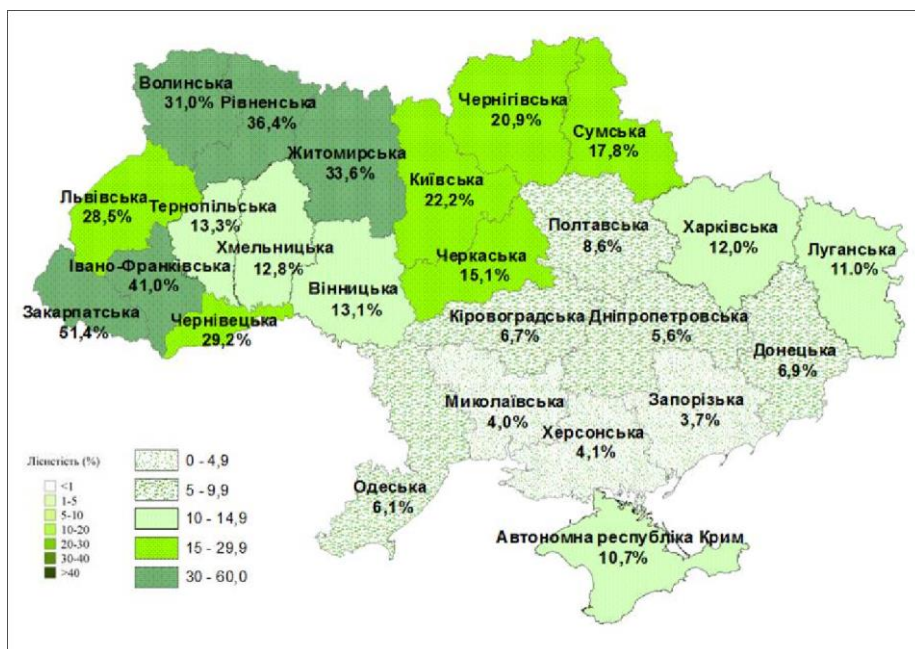

Рис. 3.1 Лісистість адміністративних областей станом на 01.01.2011 рік

Україна - одна з найменш водозабезпечених країн Європи, оскільки річки, озера, водосховища та ін. водні об'єкти вкривають лише 4,0% (24,2 тис.кв.км) від загальної площі держави. Україна не має густої річкової мережі та великих запасів підземних вод, оскільки традиційно протягом тривалого часу запаси води розглядались тільки для забезпечення господарських потреб, отримання електроенергії та для скидання стічних вод промислових підприємств.

За дослідженнями науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України термін “потенціал” зазвичай асоціюється з “ресурсними можливостями господарських систем” [50].

Вираз «потенціал» також розглядається як можливість досягнення певних поставлених задач та має нерозривний зв'язок із суб'єктами економічної діяльності.

Існує дуже багато підходів та різних точок зору науковців стосовно компонентів, з якого складається туристично-рекреаційний потенціал регіону.

Туристично-рекреаційний потенціал території включає:

- природні ресурси (рельєф, клімат, унікальні ландшафти та екосистеми);
- культурні та історичні пам'ятки;
- туристичну інфраструктуру;
- матеріально-технічну базу [49].

За працями Святохо Н.В. туристичний потенціал розглядається як комплекс із чотирьох важливих складових – наявність природних ресурсів, історико-культурних пам'яток, економічної та соціальної компонентів [48]. Деякі науковці вважають потенціал туристичної сфери частиною економічного потенціалу регіону.

Усі названі елементи мають зв'язок один із одним, тому якщо якийсь елемент відсутній або потребує доопрацювань - розвиток туризму стає неможливим, адже туристичний потенціал визначає туристичну привабливість території.

За результатами обліку природно-заповідних територій на 01.01.2020 на сьогоднішній день в Україні таких об'єктів налічується 8633, серед них об'єктів загальнодержавного значення:

- 24 заповідника (з них 5 біосферних та 19 природних);
- 53 національних природних парки;
- 326 заказників;
- 136 пам'яток природи;
- 18 ботанічних садів;
- 20 дендрологічних та 7 зоологічних парків;
- 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Фактична загальна площа цих природних об'єктів становить 3,985 млн.га та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря, або 6,77% в відношенні до площі держави ("показник заповідності") [51]. Незважаючи на це, показник заповідності України все ще залишається значно меншим за середній відсоток заповідності країн ЄС, де він становить 15 %.

Лідерами за кількістю природно-заповідних територій є м. Київ, що налічує 192 од., Чернігівська обл. – 669 од., Тернопільська обл. – 643 од., Черкаська обл. – 555 од., Івано-Франківська обл. – 525 од. та Хмельницька обл. – 523 од.

Більша частина національних парків в країні була заснована не так давно, тому розробка туристичних маршрутів та принципів туристичного обслуговування перебуває на

стадії формування. Деякі навіть не мають свої офіційні сайти, а на одиницях працюючих сайтів застаріла, коротка та одноманітна інформація.

Для підтримки ПЗФ України та поєднання їх у єдину систему в 2009 р. за підтримки ООН було створено Всеукраїнську громадську організацію "Асоціація природоохоронних територій України", основними завданнями якої є екологічна освіта населення країни, підвищення ефективності управління ПЗФ та сприяння реалізації міжнародних екологічних програм.

Наразі, Україна є членом міжнародної програми екологічної сертифікації готелів «GreenKey» та станом на 2018 рік зайняла 21 місце, маючи 8 таких еко-готелів.

В той же час 13 пляжів України отримали міжнародну екологічну відзнаку «Blue Flag» та посіли 26 місце в списку з 45 країн за кількістю сертифікованих пляжів, які повинні відповідати 32 стандартам чистоти води та піску, екоменеджменту, екологічної освіти та безпеки відпочинку.

3.2. Проблеми екотуристичної діяльності України

В Україні існують усі передумови розвитку екотуристичної діяльності, але існують і певні проблеми, які зупиняють ріст та впевнене становлення екологічного туризму на туристичний ринок країни. Екологічний туризм у нас перебуває на стадії формування, практично не рухаючись зі свого місця, головним чином тому, що в Україні досі не має закону «Про екологічний туризм». Існуючий закон України “Про туризм” навіть не розрізняє екологічний та зелений туризм, та не визначає основні принципи і особливості екотуризму, адже в класифікації видів туризму зазначено: екологічний (зелений) туризм [2]. Через неоднозначність тлумачення терміну, екотуризм часто плутають з іншими типами туризму: сільський зелений туризм, агротуризм, природний туризм, та інші. Вони мають схожі особливості, але кожний із них виконує різні задачі та повністю не відповідає головним засадам екологічного туризму.

Недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази у сфері туризму в основному спирається на недопрацювання податкової політики, порядку візового режиму та норм землекористування.

Проблема відсутності зацікавленості в екологічно свідомих подорожах не вирішується, екологічний туризм в Україні досі існує тільки як різновид сільського або

агротуризму, переважно в межах природно-заповідних територій та акваторій. Саме через відсутність екологічної свідомості населення екотуризм не користується великою попитом серед українських туристів, тому переважна частина туристичних фірм не організовують екологічні тури, а тільки пізнавальні екскурсії до природно-заповідних територій, що не завжди відповідають принципам екологічного туризму. Через низький рівень попиту на туристичний продукт екологічної спрямованості в нашій країні практично немає пропозицій відпочинку без шкоди довкіллю.

Кошти на підтримку та рекламу громадської екологічної свідомості не виділяються, так само як і на розбудову чи модернізацію застарілої туристичної інфраструктури.

Без належної туристичної інфраструктури, якісного та кваліфікованого обслуговування та сервісу, маркетингової діяльності та підтримки громадських ініціатив туристична сфера не буде приносити бажаних доходів.

І наостанок, найголовнішою причиною просідання багатьох сфер економіки, в тому числі туристичної сфери, незважаючи на існуючий потенціал для її розвитку, є корупція у владних органах. Наявність корумпованої політики становить найсерйознішу проблему із усіх представлених, бо деякі із названих раніше проблем з'явилися саме через неправомірні дії корумпованої влади. Крім того, державна корупція також є причиною відсутності інвестування.

3.3. Визначення перспектив розвитку екотуризму в Україні

В країнах Європейського Союзу сфера екологічно свідомих подорожей стає все більш популярною, формується масовий тренд на все, де присутня екологічна складова. З кожним роком екотуризм стає прибутковішим та в деяких розвинутих країнах екотуризм вже вважається самостійною галуззю туристичної індустрії. Україна, як держава, що має вигідне географічне положення та велику кількість природно-рекреаційних ресурсів, має всі шанси до ефективного впровадження та розвитку екологічного туризму як на міжнародному, так і на внутрішньому ринку туристичних послуг.

Питання розвитку екотуризму в Україні сьогодні є одним із пріоритетних економічних напрямів, відповідно до Стратегії розвитку туризму та курортів до 2026 року. Невеликими темпами серед українських громадян з'являється попит на екологічні тури, які частково виконуються туристичними фірмами

Своєрідною перспективою розвитку екологічного туризму можна вважати націленість туристичної політики України на вихід до глобальної міжнародної арени та впровадження в державі необхідних реформ. Наприклад, 25 вересня 2015 року відбувся саміт ООН, до якого приєдналась і Україна. Він затвердив 17 глобальних цілей сталого розвитку в плані дій на період до 2030 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку» (рис. 3.3).

Рис. 3.3 Глобальні цілі сталого розвитку на період до 2030 року

З кожним роком в країні проводиться все більше екологічних протестів та акцій протидії забрудненню довкілля та вирішенню проблеми відсутності екологічного виховання, стає дедалі більше нових міжнародних та національних громадських організацій у сфері регулювання та розвитку екотуристичної діяльності, найбільші з них:

- Українська Асоціація активного та екологічного туризму;
- Національний екологічний центр України;
- Всеукраїнська екологічна ліга;
- Всесвітня туристична організація;
- Міжнародна екологічна організація;
- Міжнародний союз з охорони природи;
- Всесвітній фонд дикої природи.

3.4. Рекомендації щодо розвитку основних екотуристичних напрямів

Для розвитку туристичних напрямів важливим є комплексний підхід і низка послідовних заходів:

- організація менеджменту (туристичних кластерів, організацій і т.п.);
- розробка та планування програм розвитку екологічного туризму;
- дослідження наявних туристичних ресурсів, туристичного ринку, цільової аудиторії, екологічної ситуації та економічних наслідків;
- розвиток туристичної та дорожньої інфраструктури;
- організація брендованості туристичних організацій та їх впізнаваності;
- маркетингова діяльність;
- створення туристичного інформування;
- кадровий розвиток (семінари, обмін знаннями, підвищення кваліфікації, тощо);
- якість наданих послуг (сертифікація, стандартизація);
- розширення асортименту туристичних послуг;
- реклама національного туристичного продукту на національному та міжнародному рівні;
- залучення інвестицій;
- дії із захисту та розвитку туристичних об'єктів.

Значну роль для розвитку туризму відіграють туристичні кластери, що являють собою певне територіальне скупчення туристичних підприємств, які співпрацюють між собою з ціллю розробки турпродукту на основі спільної туристичної інфраструктури, ринку праці та туристичних ресурсів [53].

Розвиток туризму в Україні вимагає реалізації новітніх методів державного регулювання туристичної діяльності, одним із яких є кластерний метод, що успішно використовується в багатьох країнах Європейського Союзу, оскільки функціонування туристичних кластерів допомагає в повній мірі розкрити регіональні конкурентоздатні можливості для ефективного розвитку туризму, забезпечує залучення інвестицій та розвиток туристичної інфраструктури регіону.

На сьогоднішній день розвиток національних рекреаційно-туристичних комплексів відбувається тільки за рахунок діяльності органів місцевого самоврядування, що, звичайно, не є достатнім, тому використання кластерного методу на локальних рівнях особливо

важливі.

Метод екологізації готелів сьогодні є надзвичайно популярним серед прогресивних країн світу та впливає на якість послуг, що надаються [56]. Екологічні готелі в Європі повинні відповідати таким стандартам:

- використання системи екологічно чистого опалення;
- наявність власної установки для очищення забруднених стоків води ;
- поділ відходів на різні групи, згідно класифікації;
- використання безпечної електрики та енергозберігаючих ламп;
- приготування страв виключно із екопродуктів;
- економне використання тепла та води;
- використання альтернативних джерел енергії;
- зменшення кількості відходів;
- створення інтер'єрів з екологічно чистих матеріалів та предметів. Такий підхід є економічно ефективним через низку переваг, а саме - економії електро- та теплоенергії, обсягів постачання води, створення позитивного іміджу для готелів та залучення нової платоспроможної цільової аудиторії.

Наша країна має всі необхідні ресурси для реалізації методу екологізації, але він повинен забезпечуватися системою дієвих заходів, в тому числі для підвищення рівня екологічної свідомості населення.

РОЗДІЛ 4

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА

Державні органи, що здійснюють регулювання туризму в Україні, поділені на органи державної влади загальної та спеціальної компетенції (ст. 7 Закону України «Про туризм») (рис. 2.3).

Серед системи органів виконавчої влади найважливіше місце займає КМ України (ст. 113 Конституції України), що забезпечує суверенітет країни та її економічну самостійність, сприяє дотриманню прав і свобод людини та визначає компетенцію Міністерства економічного розвитку і торгівлі

України у сфері туризму (ст. 116 Конституції України).

Головним державним органом, що регулює туристичну політику країни Постановою КМ України від 20.08.2014 № 459 «Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі України» визнано Мінекономрозвитку.

Органи державної влади, що здійснюють регулювання у сфері туризму

Загальної

1. Верховна Рада України
2. Президент України
3. Кабінет Міністрів України
4. Судові та правоохоронні органи (Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура, органи внутрішніх справ та інші правоохоронні органи).
5. Місцеві державні адміністрації

Спеціальної компетенції

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), що реалізує державну політику у сфері туризму. Управління туризму та курортів (підрозділ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України) Структурні підрозділи з питань туризму в складі обласних, Київської та

Рис. 2.3. Система органів державної влади, що здійснюють регулювання у сфері туризму

Відповідно до закону України “Про туризм” Мінекономрозвитку має такі повноваження:

- організація та нагляд за дотриманням державної політики у сфері туризму;
- підготовка та затвердження нормативно-правових актів і програм розвитку туристичної сфери;
- укладення міжнародних договорів у сфері туристичної діяльності;
- залучення інвестицій;
- участь у підготовці кадрів та отриманні кваліфікації;
- проведення наукових досліджень у сфері туризму;
- просування пропозицій туристичного ринку України на міжнародну арену.

До складу Мінекономрозвитку входить Управління туризму та курортів, який має такі структурні підрозділи: відділ координації туристичної діяльності, відділ маркетингу та відділ міжнародної діяльності.

Сфера повноважень Управління туризму та курортів:

- реалізація туристичної політики;
- формулювання основ безпеки туристів;
- нормативно-правове регулювання туристичної сфери;
- запровадження статичного обліку та звітності у галузі туризму;
- усебічний розвиток туризму;
- вироблення та реалізація програм розвитку туризму;
- формування комфортних умов для розвитку туристичної галузі.

У підсумку, система органів державної влади, що здійснює регулювання туристичної діяльності, складається з органів загальної (ВР України, Президент України, КМ України, центральні й місцеві органи виконавчої влади та інші органи в межах їх компетенції) та спеціальної(центральний орган виконавчої влади в галузі туризму, структурні підрозділи з питань туризму в складі обласних, Київської та міських державних адміністрацій) компетенцій.

Наразі в Україні існують різні думки щодо визначення терміну “екологічний туризм”,

місця екологічного туризму у туристичній сфері та його класифікації, що цілком пояснюється відсутністю в Україні закону «Про екологічний туризм».

Правове регулювання діяльності у сфері туризму здійснюється на підставі основних нормативно-правових актів, що забезпечують організацію туристичної діяльності, основою яких є Конституція України від 28.06.1996 р.

[46] (таблиця 2.4).

Закон України «Про туризм» (від 15.09.1995 р.) є основним законом в Україні, який регулює відносини у сфері туризму. У ст. 6 Закону України «Про туризм» вказано, що «Держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності» [2].

Таблиця 2.4

Основні нормативно-

правові акти, що регулюють туристичну діяльність в Україні

Закони України	«Про туризм» (від 15.09.1995 р.)
	«Про курорти» (від 05.10.2000 р.)
	«Про ліцензування окремих видів господарської діяльності» (від 01.06. 2000 р.)
	«Про природно-заповідний фонд України» (від 16.06.1992 р.)
Постанови Кабінету Міністрів України	«Про Правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію» (від 29.12.1995 р.)
	«Про затвердження переліку органів ліцензування» (від 14.11.2000 р.)
	«Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки розвитку туризму, створення умов безпеки туристів,

	розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні» (від 16.03.2017 р.)
Укази Президента України	«Про День туризму» (від 21.09.1998 р.)
	«Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму» (від 14.12.2001 р.)
	«Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні» (від 21.02.2007 р.)
Розпорядження Кабінету Міністрів України	«Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного і внутрішнього туризму» (від 27.06.2003 р.)
	«Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів на період до 2026 року» (від 16.03.2017 р.)
Кодекси України	Цивільний кодекс України (від 16.01.2003 р.)
	Господарський кодекс України (від 16.01.2003 р.)
	Податковий кодекс України (від 2.12.2010 р.)

Закон не розрізняє екологічний та зелений туризм, та не визначає основні принципи і особливості екотуризму, адже в класифікації видів туризму зазначено: екологічний (зелений) туризм [2], що створює значні перешкоди для розвитку екологічного туризму в країні.

У висновку до проекту Закону України від 26.05.2011 № 8360 визначено роз'яснення до терміну «екологічний туризм», як один із видів туризму, який здійснюється в екологічно збереженому людиною природному середовищі з метою його пізнання та відпочинку. Цей вид туризму передбачає гармонійне єднання людини з природою та сприяє підвищенню рівня екологічної культури [3].

Закон України “Про сільський та сільський зелений туризм” визначає цей термін як вид сільського туризму, що передбачає відвідування туристами територій, що мають природничу, культурологічну та етнографічну цінність [4].

Екотуризм як один із видів туризму успішно розвивається на теренах природно-

заповідного фонду різних країн світу. Звичайно у Законі України «Про природно-заповідний фонд України» (ст. 21) зазначено, що природно- заповідна територія є зоною, де дозволяється провадити туристичну діяльність (в т.ч. екологічний) [47], але цим законом регулюються лише загальні аспекти організації туристичної діяльності, охорони, ефективного використання та відтворення природно-заповідного фонду України.

Важливою сучасною проблемою ефективного регулювання як екологічного туризму, так і сфери туризму в цілому, є відсутність чіткого механізму державного управління, недосконалість туристичного законодавства та недостатній рівень розвитку ринкової економіки країни.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу було досліджено теоретичні аспекти поняття «екологічний туризм», виявлені необхідні ресурси на сучасному етапі розвитку екологічного туризму в країні та визначені головні проблеми і перспективи.

Обґрунтовані перспективи розвитку екологічного туризму відображають позитивний ефект від екотуристичної діяльності в Україні, що свідчить про важливість його організації та розвиток на внутрішньому туристичному ринку країни.

Україна володіє великою кількістю туристично-рекреаційних ресурсів та необхідну туристичну інфраструктуру для успішного розвитку екологічного туризму. Кожний регіон нашої держави містить об'єкти природно-заповідного фонду та історико-культурні пам'ятки, що слугують фундаментом для екотуризму. Одним із найбільш ресурсозабезпечених регіонів є Чернігівська область з найбільшою часткою об'єктів ПЗФ та техногенно незайманих ландшафтів.

На основі проведеного аналізу екотуристичного потенціалу Чернігівської області було визначено потенційно привабливі для розвитку екологічного туризму райони - Ріпкинський, Ніжинський, Новгород-сіверський та Чернігівський, саме вони мають найбільші показники екологічно-ресурсного потенціалу та високі шанси на створення та ефективний розвиток національного екотуристичного продукту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шуплат О.М. Формування поняття «туризм» у сучасній економічній науці. Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. 2015. Вип. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4659> (дата звернення: 12.11.2021).
2. Про туризм: Закон України від 15.09.1995. №324/95-ВР. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (дата звернення: 12.11.2021).
3. Про туризм (щодо визначення понять екологічний та мисливський туризм): Висновок до проекту Закону України від 07.04.2011. № 8360. Дата оновлення: 02.11.2011. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6G800I?an=5> (дата звернення: 12.11.2021).
4. Про сільський та сільський зелений туризм: Проект Закону України від 04.03.2021. № 5206. Дата оновлення: 05.03.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5206&skl=10 (дата звернення: 12.11.2021).
5. Т.В. Любонько. Формування організаційно-економічного механізму управління розвитком екологічного туризму. Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. 2014. Вип. 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3761> (дата звернення: 12.11.2021).
6. United Nations: Agenda 21: Earth Summit: The United Nations Programme of Action from Rio: April 23, 1993, URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (Last accessed: 12.11.2021).
7. Baromey Neth. Ecotourism as a Tool for Sustainable Rural Community Development and Natural Resources Management in the Tonle Sap Biosphere Reserve. Kassel: Kassel University Press, 2008. 35, 58, 236 pp.

8. Воробйова О.А. Екологічний туризм як фактор сталого розвитку природно-заповідних територій. *Ботаніка* 2012. №2. С. 119-129
9. Шестакова О. С., Рудик О. М., Бутова Т. Г. Функції екологічного туризму. 2016. №2 (63). С. 239-252
10. Кусков А.С., Феоктистова Н.В. Екологічний туризм як форма споживання природної та культурної спадщини та фактор формування екологічної свідомості. Ставрополь: ІСПІ РАН, 2004. 144-150 с.
11. Альмухамедова О.А. Роль екотуризму у розвитку рекреації. Вісті Південного федерального університету. Технічні науки. 2013. №6 (143). С. 8-16
12. Петрова Є.І. Гуманітарні аспекти екологічного туризму. Екологічні науки. 2017. №34. С. 36-39
13. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / за ред. П. Горішевського, В. Васильєва, Ю. Зінько. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. 148 с.
14. Ed. S. Medlik. Dictionary of Travel. Tourism and Hospitality. London: Butterworth-Heinemann Ltd., 1993. P. 43.
15. M. Meler, M. Ham. Green marketing for green tourism. *Tourism & Hospitality* 2012. pp. 130-139
16. Ясь О. В. Україна, назва / Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка. Книга 2: Україна–Українці, 2018. С. 15-16.
17. Держстат України: Чисельність наявного населення України на 1 січня 2021 року: Київ, 2021, URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2021/zb_chuselnist%202021.pdf (Дата звернення: 14.11.2021).
18. Програма ООН з навколишнього середовища. Юридична енциклопедія: у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. 736 с.
19. Програма ООН з навколишнього природного середовища: навч.-

метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапишина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 149, 192.

20. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX столітті (географічний аспект) / за ред. Л.Г. Руденка. Київ: Академперіодика, 2005. 320 с.

21. Куценко В. Стратегія формування високотехнологічного туристського комплексу України. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2009. №12 (593). С.6-7

22. Смаль В. Туризм і сталий розвиток. Науковий вісник Львівського університету ім. І. Франка. 2005. №32. С.163-173

23. Миронов Ю.Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. Науковий вісник НТМУ. 2013. Вип. 23. С.117-122

24. Арсеньєва Є.І., Кусков А.С., Феоктістова Н.В. Основні концепції та напрямки сучасного екотуризму: компаративний аналіз. Туризм та культурологія. Київ: Брик-наук. 2005. Вип. 2. С.186-205

25. Манкевич І. П. Теоретико-правові аспекти розвитку екологічного туризму в Республіці Білорусь. Наукові праці Білоруського державного економічного університету. 2018. Вип. 11. С. 538-544

26. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку екологічного туризму в Одеській області. Економіка. 2017. Вип. 65. С. 95-103

27. Balmford A., Green J.M.H., Anderson M., Beresford J., Huang C., Naidoo R., et al. Walk on the Wild Side: Estimating the Global Magnitude of Visits to Protected Areas: PLoS Biol. 2015. Vol. 13 (2). P. 1– 6

28. Марич Х. Особливо охоронювані території та об'єкти (в контексті природно-заповідного фонду). Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2018. № 894. С. 75-80

29. Смирнов І. Г. Визначення рівня конкурентоспроможності країн світу в туризмі: сучасні підходи. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 5-6. С. 37–49

30. World Economic Forum: The Travel & Tourism Competitiveness

Report 2019. World Economic Forum: Geneva, 2019, World Economic Forum 91-93 route de la Capite CH-1223 Cologny/Geneva Switzerland. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (Last accessed: 16.11.2021).

31. Дудко О.С. Індекс оцінки конкурентоспроможності туризму країни. Культура народів Причорномор'я. 2012. № 225. С. 24–27

32. Добрянська І.В. Екотуризм як екологічно значущий напрямок діяльності

URL:

http://www.rusnauka.com/5_SVMN_2013/Ecologia/0_126496.doc.htm (Дата звернення: 16.11.2021).

33. Сандовенко І. В. Екологізація туристської освіти у підготовці професіоналів для сталого розвитку індустрії туризму. Досвід Університету Брок (Онтаріо, Канада). Вісник Луганського національного Університету ім. Тараса Шевченка. 2013. №18 (277). С.160-165

34. Bansal S., Kumar J. Ecotourism for Community Development: A Stakeholder's Perspective in Great Himalayan National Park». International Journal of Social Ecology and Sustainable Development/ 2011. Release 2 (2).31–40 pp.

35. Buckley R. Tourism and Environment. Annual Review of Environment and Resources. Griffith University, Australia. 2011. 397–416 pp. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-environ-041210-132637> (Last accessed: 16.11.2021).

36. Jacobson S. K.; Robles R. Ecotourism, sustainable development, and conservation education: development of a tour guide training program in Tortuguero, Costa Rica. ~~Environ Monit~~ 1998. Release 16 (6). 701–713 pp.

37. Ступень Н. М. Світовий досвід розвитку екологічного туризму на рекреаційних територіях. Збалансоване природокористування. 2016. № 3. С. 94-99

- 38.** Гостева Н.П. Механізми реалізації державної політики в галузі туризму. Науково-виробничий журнал "Державні регіони". 2009. №3. С.27- 32
- 39.** Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.11.2021).
- 40.** Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 21.11.2021).
- 41.** Святохо Н. В. Концептуальні основи дослідження туристського потенціалу регіону. *Бюлетень* 2007. №2. С. 30-36
- 42.** Шабардіна Ю. В. Рекреаційний потенціал як складова продуктивних сил регіонального економічного простору: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Чернігів, 2011. 19 с.
- 43.** Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / відпов. ред. – канд. екон. наук Ю. В. Кіндзерський. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України. 2007. 408 с.
- 44.** Природно-заповідний фонд України: Інформаційно-аналітичні матеріали Міністерства енергетики та захисту довкілля України з питання «Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць» за 2020 рік. URL: <https://mepr.gov.ua/news/35329.html> (Дата звернення: 22.11.2021).
- 45.** Бочкарьова Т. В. Екотуризм: аналіз існуючого міжнародного досвіду. 2010. URL: http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm (Дата звернення 21.12.2021).
- 46.** Семенова М. В. Туристичний кластер як інноваційний інструмент підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі. матеріали II інтернет-конференції (м. Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків, 2019.

С. 167–172.

47. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 01.09.2017 р. Дата оновлення: 01.09.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Дата звернення 21.11.2021).

48. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07. 2010 р. № 2404-VI. Дата оновлення: 25.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Дата звернення 22.11.2021).

49. Ганич Н. М. Екологізація готельного та ресторанного бізнесу. Географіятуризм. 2018. Вип. 43. С. 39-47.

50. Головне управління статистики Чернігівської області: Викиди забруднюючих речовин від стаціонарних джерел викидів в атмосферне повітря за категоріями джерел викидів у 2020 році. URL: http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS51_2020.htm (Дата звернення: 14.12.2021).

51. Головне управління статистики Чернігівської області: Викиди забруднюючих речовин і парникових газів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів по містах обласного значення та районах у 2020 році. URL: http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS21_2020.htm (Дата звернення: 14.12.2021).

52. Головне управління статистики Чернігівської області: Викиди забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря (1990–2020).

URL: <http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS1.htm> (Дата звернення: 14.12.2021).

53. Головне управління статистики Чернігівської області: Утворення відходів по містах обласного значення та районах у 2020 році. URL: http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS21_2020.htm (Дата звернення: 14.12.2021).

54. Головне управління статистики Чернігівської області: Кількість установок для поводження з відходами, спеціально відведених місць та об'єктів видалення відходів у 2020 році.

URL: <http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS87.htm>

(Дата звернення: 14.12.2021).

55. Головне управління статистики Чернігівської області / Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронної діяльності (2006-2020).

URL: <http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS7.htm>

(Дата звернення:
14.12.2021).

56. Головне управління статистики Чернігівської області / Витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів у 2020 році.

URL:

http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS21_2020.htm

(Дата звернення: 14.12.2021).

57. Головне управління статистики Чернігівської області / Витрати на охорону навколишнього природного середовища по містах обласного значення та районах у 2020 році.

URL: <http://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Navk/NS72.htm>

(Дата звернення: 14.12.2021).

58. Тимчасова методика визначення рекреаційних навантажень на природні комплекси при організації туризму, екскурсій, масового повсякденного відпочинку та тимчасові норми цих навантажень. М: Вид-во Держкомлісу СРСР, 1987. 227 с. URL: <https://docs.cntd.ru/document/9033131>.

(Дата звернення: 14.12.2021).

59. Програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2021-2027 роки. URL: <https://chor.gov.ua/component/k2/item/10363-pro-zatverdzhennia-oblasnoi-tsilovoi-prohramy-rozvytku-turyzmu-v>

(Дата звернення: 14.12.2021).

60. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694- XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 49, ст.668. Дата оновлення: 14.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (Дата звернення 19.12.2021).

61. ГОСТ 12.0.003-74 Небезпечні та шкідливі виробничі фактори. Класифікація [Чинний від 26.04.2019]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація).

62. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України №1105-XIV від 23.09.1999. Дата оновлення: 01.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (Дата звернення 19.12.2021).